

Вітчизняний бренд соціальної роботи

Попович Ганна Михайлівна,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної
роботи УжНУ

Професія, яку прийнято називати соціальною роботою і яка почала формуватися на європейському континенті на рубежі XIX-XX ст., в Україні і сьогодні досить виразно відображає проблеми, притаманні періоду становлення. Суспільна свідомість продовжує пов'язувати з соціальною роботою уявлення, які не відповідають дійсності, але тим не менше дуже живучі. Серед науковців (особливо тих, які не мають спеціальної фахової підготовки), також побутують наступні міфи: «це щось зовсім нове для України, що запозичується із-за рубежа», «ця діяльність (як практична, так і наукова) достатньо проста і не потребує спеціальної підготовки», «основне призначення соціальної роботи полягає у допомозі (переважно матеріальній у вигляді пенсій, пільг і т. ін) знедоленим верствам населення», «розвиток соціальної роботи в межах соціології необґрунтований», «як навчальна дисципліна соціальна робота не має чітко сформованого переліку курсів, що можна компенсувати іншими дисциплінами» і т. ін.

Теоретичні розробки українських вчених (І.В.Полтавець І.І. Мигович, М.П. Лукашевич, Т.В. Семигіна, І.М. Грига та ін.) пропонують багато цікавих ідей і концептуальних сюжетів, які свідчать про наполегливу роботу з розвитку соціальної роботи як науки. Пропонована стаття жодною мірою не претендує на подолання означених вище та багатьох інших міфів щодо соціальної роботи. Скоріше, лише підтвердить, що процес розвитку соціальної роботи все ще супроводжується ними і не завжди виходить за рамки авторських переваг і пошуків та, можливо, дещо затягнувся. Очевидно, це цілком необхідний і важливий етап, який готує перехід даної професії (так само науки, навчальної дисципліни) в статус самостійної. Отже, спроба теоретичного аналізу окремих необґрунтованих суджень щодо соціальної роботи може бути цілком корисною.

У вітчизняній науковій літературі та дискусіях присутні неодноразові апелювання до тези, що соціальна робота – наука міждисциплінарна. І це не викликає заперечень. Проте ця обставина жодною мірою не може служити підставою для штучного розривання соціальної роботи, «розтаскування» її по галузям наук і, відповідно, для визнання соціальної роботи мімікруючим науковим напрямом. Такі судження часто намагаються обґрунтувати тим, що для самостійного статусу потрібна наявність власного предмету (тобто сфери соціальної дійсності, потребуючої вивчення і пояснення) і методу (способів, прийомів пізнання предмета). Такий підхід не можна визнати беззаперечним. Нині далеко не завжди вдається обґрунтувати самостійність науки, опираючись на ці критерії.

Справа, звичайно, не лише в тому, що розвиток сучасної науки залишає все менше підстав для висновку, ніби кожна наука для набуття самостійності повинна окреслити свій предмет і розробити свій метод. Загальновідомо, що людина у співвідношенні з її соціальним і природним оточенням служить об'єктом вивчення більше двохсот наук і кожна знаходить свій предмет. Філософія вивчає співвідношення «людина і світ», соціологія «людина і суспільство», соціальна психологія – «особистість і група», соціальна екологія – «людина і природа» і т. д. Соціальна робота прагне дослідити людину у співвідношенні з продуктом її власної та суспільної діяльності – соціальною проблемою. Таким чином, вона являється носієм більш точного знання ситуації людини (груп, громади) в контексті таких явищ, як маргіналізація, нерівність, стигматизація, пригнічення, соціальне виключення, бідність, бездомність, інвалідність і т. ін. І як прикладна соціальна наука, яка має справу з людською поведінкою і спрямована на вирішення соціально-практичних проблем, використовує арсенал власних класичних (індивідуальна, групова, в громаді) та інноваційних (мобільна соціальна робота) методів та соціологічних, педагогічних і психологічних підходів.

Багато наук розвивається в якості самостійних, хоча націлені на одну й ту ж сферу соціуму і використовують багато в чому однакові прийоми і способи пізнання предмета. Справа не в предметі як такому, а в тому, які його грані, з

яким результатом вивчаються і пояснюються. Нові факти, закономірності та ін., які встановлюються, пояснюються в межах соціальної роботи як науки, мають не меншу важливість, чим інші.

Прагнучи розібратися в статусі тієї чи іншої науки, необхідно опиратися не лише на теоретичні критерії (предмет і метод), а й на практичні. До числа таких критеріїв можна віднести наступні. По-перше, наявність корпусу професійних вчених, які ведуть дослідження в галузі соціальної роботи і досягають наукових результатів. По-друге, регулярні наукові публікації, в яких представлені результати наукових пошуків (статті, монографії), ведуться наукові дискусії і т. ін. По-третє, наявність кафедр, де готують наукові кадри. По-четверте, наявність профільних науково-дослідницьких інститутів, проведення наукових конференцій і симпозіумів. Очевидно, використання сукупності згаданих критеріїв дозволяє скласти більш повне уявлення про статус соціальної роботи. Якщо ж вчений звертається лише до одного або декількох критеріїв, його оцінку навряд чи можна визнати виваженою.

Нерідко можна почути твердження, що ця діяльність (як практична, так і наукова) достатньо проста і не потребує спеціальної підготовки. Цю проблему відчують не лише українські фахівці, а й зарубіжні колеги, які знайомі з проблемами розвитку соціальної роботи за кордоном і на пострадянському просторі. Зокрема, Шуламїт Рамон, професор кафедри міждисциплінарних соціальних досліджень в охороні здоров'я (політичний університет «Англія», Кембрідж) відмічає наступне: «Соціальна робота і соціальна політика представляють собою ті галузі або сфери діяльності, які постійно відчують посягання з боку неспеціалістів. Сформувалася думка, ніби тут не потрібно особливої компетентності. Нерідко вважають, що представники інших «допомагаючих» професій, а також неформальні помічники і учасники різноманітних благодійних акцій ніби займаються тим самим, що і соціальні працівники» [1]. Професійні історики, медики, журналісти, юристи, педагоги, біологи та представники інших, навіть технічних професій, вважають себе цілком компетентними як в питаннях розробки питань соціальної політики або напрямів її реалізації, так і практичної соціальної роботи чи підготовки фахівців

у даній галузі. В результаті вони розглядають її в контексті власних «професійних міфів і вимог» [2], формуючи викривлене уявлення про зміст і призначення.

Окрім цього, приходиться долати надто значне різноголосся у розумінні призначення професійної соціальної роботи. Продовжує побутувати думка, що основне призначення соціальної роботи полягає у допомозі (переважно матеріальній у вигляді пенсій, пільг і т. ін) знедоленим верствам населення. Для узгодження питань змісту професійної соціальної роботи на національному рівні (за відсутності таких на міжнародному рівні) кожна з країн використовує власні концепції, виходячи з реальних соціальних умов, усталених цінностей і законів. При цьому універсальне розуміння її призначення (допомога, розвиток, зміни) зберігається. Тому визначення професійної соціальної роботи можна подати наступним чином: це діяльність, спрямована на допомогу тим, хто в силу різних обставин не в змозі самотійно справитися зі своїми проблемами, а також на розвиток їх внутрішнього потенціалу та необхідні зміни в суспільстві в інтересах цих людей. При цьому в арсеналі соціальної роботи для надання допомоги використовуються одні способи, розвитку внутрішнього потенціалу клієнтів – інші, забезпечення суспільних змін – відмінні від перших двох.

Відсутність концептуальних моделей і стандартів професійної підготовки на основі комплексу професійно орієнтованих дисциплін, закладених у державних стандартах, вносить багато труднощів у становлення соціальної роботи як академічної дисципліни. Це ускладнює процес формування навчальних планів і, що гірше, формування професійної ідентичності студентів. Згадуючи цю проблему, яка неодноразово висловлюється у фахових періодичних виданнях і на конференціях, автор враховує власний досвід навчання соціальній роботі у Школі соціальної роботи національного університету «Києво-Могилянська Академія» та викладання професійно орієнтованих дисциплін у державних і недержавних вузах. Не вдаючись до предметного аналізу навчальних планів вузів, які готують соціальних працівників в Україні, зауважимо, що вони мають значні відмінності. Можна висловити припущення, що в одних випадках за посиланнями на міждисциплінарність та багатоплановість соціальної роботи

втрачається саме ядро професійної підготовки спеціалістів даного профілю. В результаті відсоток професійно орієнтованих дисциплін складає незначний відсоток, а «венігрет» суміжних навчальних дисциплін нівелює специфіку професії. В інших випадках її поглинає ухил до соціальної педагогіки. В кінцевому результаті випускники, отримуючи диплом за спеціальністю «Соціальна робота», губляться у суті і призначенні соціальної роботи.

Сьогодні неможливо ігнорувати той факт, що для усвідомлення доцільності і необхідності тих чи інших принципів оволодіння професією, західним країнам знадобилися десятки років. Їх досвід цінний для всіх, хто займається проблемами освіти у галузі соціальної роботи в Україні. Зрозуміло, що в багатьох країнах внаслідок соціальних і культуральних відмінностей навчання соціальній роботі має свої особливості. Разом з тим, завдяки проведенню конференцій і семінарів, реалізації різноманітних програм співробітництва (в т. ч. міжнародних проектів) основні концепції навчання мають тенденцію до зближення і уніфікації. Тому підготовка соціальних працівників, по суті, має інтернаціональний характер і ґрунтується на базових програмах, які включають предмети з теорії і методології соціальної роботи, а також курси психології, соціології, педагогіки, права, медицини та ін. Враховуючи, що в практиці соціальної роботи реалізуються три основних напрями: індивідуальна робота з клієнтами, групова робота та узагальнена робота в громадах, в програми навчання включаються курси з індивідуальної і т. зв. колективної соціальної роботи. Такий підхід забезпечує вміння вивчати і сприяти вирішенню соціальних проблем на мікро-, мезо- і макрорівнях. Враховуючи нинішню дискусійність доцільного ядра професійно орієнтованих дисциплін у вузах України, вважаємо за доцільне навести перелік спеціальних дисциплін у окремих (реальних) навчальних планах підготовки спеціалістів соціальної роботи за освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр (соціології), спеціаліст (соціальної роботи) (табл.1). Економічні, педагогічні, психологічні, правові дисципліни («Менеджмент і маркетинг у соціальній роботі», «Психотерапія в соціальній роботі», «Право соціального захисту населення» і т. ін.) не включені.

Табл. 1.

**Перелік спеціальних дисциплін у навчальних планах підготовки
соціальних працівників**

Варіанти підготовки	Перелік спеціальних дисциплін				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Варіант 1	1.Вступ до спеціальності 2.Історія соціальної роботи	Теорія і методика соціальної роботи.	Технології соціальної роботи.	Етика соціальної роботи.	
Варіант 2	1.Вступ до соціальної роботи	1.Поведінка людини і соціальне середовище в соціальній роботі. 2.Теорії і методи соціальної роботи. 3. Питання неповносправності в соціальній роботі. 4. Вступ до практичної соціальної роботи.	1.Соціальна робота з дітьми і сім'ями. 2. Феміністичні аспекти соціальної роботи. 3. Актуальні проблеми соціальної роботи 1: наси́льство в сім'ях. 4. Соціальна робота з органами та громадами. 5. Основи реабілітації в соціальній роботі.	1. Актуальні проблеми соціальної роботи 2.: практична робота з сім'ями. 2. Соціальна робота з групами. 3.Права людини і соціальна робота. 4. Актуальні проблеми соціальної роботи 3: узалежнення	
Варіант 3	1.Вступ до спеціальності 2.Історія соціальної роботи	1.Філософія соціальної роботи. 2.Теорія соціальної роботи. 3.Система служб соціальної роботи.	1.Індивідуальна соціальна робота. 2.Групова соціальна робота. 3.Соціальна робота в громаді.	1.Технології соціальної роботи. 2.Соціальна робота з різними категоріями клієнтів. 3.Етика соціальної роботи.	1.Інновації у соціальній роботі.

Звісно, що кожен з цих варіантів забезпечує різну можливість сформувати як ядро професійної компетентності (знання, вміння, цінності), так і професійної ідентичності у студентів. Адже підготовка фахівців повинна передбачати послідовність вивчення дисциплін відповідно до структурно-логічної схеми у

межах змістових модулів, необхідних для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Для цього навчальні плани важливо уніфікувати на державному рівні і зробити складовою державного стандарту. Така система дасть змогу здійснювати перехід студентів у межах даного напрямку підготовки.

Вітчизняний бренд соціальної роботи, значно відмінний від зарубіжних зразків, можна розцінювати як наслідок радянського періоду, коли практична соціальна робота виконувалася фахівцями суміжних професій, а необхідність її розвитку як науки і навчальної дисципліни взагалі заперечувалася, виходячи з того, що у суспільстві, яке пододало соціальні проблеми, нема необхідності такої професії. За таких ідеологічних підходів діяльність різноманітних органів, служб і закладів, розпорошених в межах міністерств соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, внутрішніх справ та ін. ставала в кращому разі надбанням «передового досвіду», а не наукової теорії.

Таким чином, ми розглянули соціальну роботу в контексті окремих живучих міфів, які супроводжують її сучасний розвиток. Логічно буде завершити оцінку реальних перспектив, а це, в першу чергу, наполеглива робота фахівців з соціальної роботи для подолання різноманітних стереотипів, які утруднюють її повноцінне функціонування на вітчизняному просторі.

Література

1. Рамон Ш. Социальная работа – новый вид профессиональной деятельности в современной России //Социальная работа: инновационные и компаративне исследования. – М.: Изд-во МГСУ “Союз”, 1998. – С.13-23.
2. Фирсов М. В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). — М. — Воронеж: МОДЭК, 1997. — 192 с.